

Jan Fokkelman:

Het portret van David en de compositie van de boeken Samuël

David, de beroemdste koning van het oude Israël, is eigenlijk het portret dat een briljante taalkunstenaar heeft geschreven. Wij treffen hem aan in de boeken I en II Samuël; in driekwart ervan is hij dominant. Behalve Mozes heeft niemand anders zulke uitvoerige aandacht gekregen van het verhalend proza van de Hebreeuwse Bijbel.

De boeken Samuël zijn vertelkunst en antieke geschiedschrijving ineen. Omdat David een personage in deze teksten is, wordt zijn portret bepaald door de thematiek en de compositie van I en II Samuël. Deze bijdrage heeft tot doel een antwoord te geven op twee vragen: hoe steken die boeken in elkaar? En als de opzet van de schrijver ons eenmaal duidelijk is geworden: wat zegt zijn compositie over de figuren van Saul en David?

Het eerste boek Samuël heeft 31 hoofdstukken, het tweede heeft er 24, en we moeten het begin van Koningen ook meetellen. De verhalen van I Koningen 1-2, over de opvolging van David door Salomo, functioneren op de plaats waar ze zijn overgeleverd goed: als begin van het tijdvak-Salomo. Ze zijn echter oorspronkelijk geschreven als het sluitstuk van het tijdvak-David en passen - zoals we zullen zien - precies in de tweede helft van II Sam.

Ik kijk nu eerst naar de omvangrijke stof van deze teksten. Ze beslaan een gevoelige periode van Israëls geschiedenis: de overgang van het tijdvak van de Richteren, toen men hoofdzakelijk in stamverband leefde en dacht, naar het tijdvak van de koningen, dat een eeuw lang een eenheidsstaat kende en vervolgens nog twee eeuwen twee koninkrijkes naast elkaar (Juda in het Zuiden en "Israël" ten Noorden ervan). I en II Samuël behandelen ongeveer de jaren van 1100 tot 970 voor Christus: een periode van vijf, zes generaties. Daarbinnen vallen de levens van Samuël zelf, die niet alleen profeet was, maar ook de laatste Richter, en van de eerste twee koningen, Saul en David.

We krijgen al een behoorlijke *greep op de stof* door het contrast van *verkiezing en verwerping* tot leidraad te nemen. De hele massa van het proza kan verdeeld worden in drie golven die een analogie ten opzichte van elkaar vormen. Het zijn een kleine golf, een middelgrote en een heel lange golf, die het volgende schema bezetten:

Eli : Samuël	I Sam.1-4
Samuël : Saul	I Sam.5-12
Saul : David	I Sam.13-31
	(en vergelijk heel II Sam.)

Ik schrijf de vergelijking nog even uit: Eli staat tot Samuël, ongeveer zoals Samuël tot Saul staat; en Samuël staat tot Saul, ongeveer zoals Saul tot David staat. De drievoudige analogie vraagt erom voorzichtig gehanteerd te worden, want naast de punten van overeenkomst zijn er ook grote punten van verschil. Dat vergt nadere uitleg.

De eerste naam van elk paar behoort een man toe die door God is uitverkoren tot een heilig ambt maar later wordt uitgerangeerd ten gunste van een nieuwe favoriet. Eli en zijn geslacht waren geroepen tot het priesterschap aan de tempel van Silo. In diezelfde tempel doet een noviet dienst die Samuël heet. Hij krijgt er een nachtelijk visioen, waarin God hem tot profeet van de natie benoemt. Een paar generaties later wordt zijn pad gekruist door een boerenzoon uit de stam Benjamin, en God draagt hem op deze man, die Saul heet, tot koning te zalven en zo een nieuwe staatsordening in te voeren. Het duurt echter niet lang of Saul valt uit de gratie. God werkt achter de schermen aan zijn vervanging en kiest daarvoor David uit, een jongeman uit de stam Juda.

Het lot - en dat is hier geen kracht buiten de greep van God - duwt de vier mannen over de rand. Ze staan alle bloot aan het geweld van verwerping, en in drie gevallen betreft het verworpen worden door God zelf. Het geslacht-Eli wordt verworpen wegens de corruptie waarmee het de eredienst schendt. Samuël wordt op hoge leeftijd afgedankt door het volk, maar niet zonder goede redenen. Net als Eli heeft hij twee zonen gekregen, en ook de zijne bezondigen zich aan corruptie in hun ambt (rechter in Berseba). En terwijl Eli nog had gepoogd zijn zonen te corrigeren, knijpt Samuël een oogje toe; hij is bovendien niet in staat de boodschap van het volk te aanvaarden, als men hem meldt dat zijn zonen het recht verkrachten. Men vraagt hem een andere constitutie toe te staan, met een koning aan het hoofd. Samuël trekt zich dat persoonlijk aan en voelt zich in de steek gelaten. God bevestigt dat maar buigt het tegelijk om naar zichzelf, met de woorden van I Sam.8.7: "niet jou, maar mij hebben ze verworpen." Tot zijn schrik krijgt Samuël niettemin de opdracht van zijn Heer het volk tegemoet te komen en inderdaad een koning aan te stellen. Zelf is hij al oud, en nu het ambt van Richter is doorgestreept stelt hij zich op als profeet.

De eerste koning, Saul, wordt overrompeld door zijn nieuwe bestemming en komt al spoedig in conflict met de strenge eminentie die hem heeft gezalfd. Als hij zich op campagne tegen de aartsvijand Amalek niet houdt aan het strikte voorschrift van God dit volk uit te roeien, onderschept de profeet hem tijdens zijn terugkeer van het slagveld en spreekt een onheilsorakel uit: Saul en zijn geslacht worden definitief verworpen door God. Aan deze vreselijke verdoemenis wordt veel tekst besteed (I Sam.16-28) voordat Sauls laatste uur heeft geslagen. In I Sam.31 sneuvelen hij en drie zonen in de oorlog tegen de Filistijnen.

Achter de schermen, en soms opvallend op de voorgrond, wacht David, die al min of meer in het geheim tot opvolger was gezalfd door Samuël (I 16), op zijn kans. De dood van Saul maakt voor hem de weg vrij om koning te worden, eerst over zijn eigen stam Juda (II Sam.2), en na een korte periode van burgeroorlog ook over de tien stammen van het noorden (II 5). Hij slaagt erin een sterke eenheidsstaat op te bouwen en zijn rijk uit te breiden. Alles schijnt hem te lukken en God verbindt zich aan het huis-David door hem via de profeet Natan een duurzame dynastie te beloven (I Sam.7, de tekst die als het verbond van de Zion de opvolger is van het verbond van de Sinai in Mozes' tijd en dat bij Sichem, Jozua 24). De lijst veroveringen in II Sam.8 documenteert hoe groot David als monarch is geworden, en dan ... valt hij peilloos. In II Sam.11-12 begaat David twee halsmisdrijven: overspel (met Batseba) en moord (op haar man Uriah). Dat levert hem twee onheilsorakels op. Hij schiet er weliswaar niet zelf het leven bij in - in zoverre krijgt hij gratie van God, wederom via Natan - maar "voortaan zal het zwaard niet meer wijken van zijn huis". De duurzame dynastie verandert in een koningshuis dat duurzaam geteisterd en grafeld wordt. De man die eens uitverkoren was ten koste van Saul weet nu ook wat verwerping betekent. In de laatste periode van zijn leven loopt hij achter de feiten aan, II Sam.13-20 en I Kon.1-2. Hij is niet meer in staat de woelingen aan zijn hof te beteugelen, en hij staat vooral machteloos tegenover de ambities en het onmatige driftleven van de prinsen. Eens een almachtige koning, eindigt hij als een geknakte en wraakzuchtige vader. Tenslotte moet het hem ook nog voorgekauwd worden, hoe de opvolging moet uitvallen. De factie-Salomo aan het hof wint ten koste van Adonia.

Een analyse van de structuur stelt vast dat de boeken Samuël in vier grote secties gecomponeerd zijn. Ik neem deze onderdelen in vogelvlucht door.

- Sectie Eén is I Sam. 1-12 en omvat twaalf verhalen plus een gedicht (het Lied van Hanna, in 2:1-10) dat van programmatisch belang is. Deze tekst begint met het verhaal van de geboorte van Samuël. Zijn moeder brengt hem naar Silo, waar hij wordt opgeleid door Eli. Eenmaal opgegroeid, wordt hij door God tot het profeetschap geroepen (hst. 3). Het priestergeslacht gaat ten onder in de oorlog tegen de Filistijnen, die zelfs de Ark (het draagbare heiligdom uit de woestijntijd) buitmaken (hst.4). Het voorwerp zorgt voor rampen, zodat de vijand er afstand van moet doen (hst.5-6). Geleidelijk aan wordt Samuël de autoriteit in het land, als laatste Richter (hst. 7). Maar zijn zonen zijn onwaardige opvolgers, terwijl het volk meer

militaire kracht en eenheid verlangt. Samuël ziet zich gedwongen een vorm van koningschap te aanvaarden en in te zetten (hst.8-12).

- Sectie Twee behandelt in dertig literaire eenheden de lange en pijnlijke neergang van Saul, en de snelle opkomst van de nieuwe ster, David. Tijdens een nieuwe oorlogsrondte tegen de Filistijnen en op campagne tegen Amalek komt Saul in conflict met Samuël (hst.13-15). De profeet moet in Bethlehem een ander zalven: David, de jongste zoon van Isaï. Aan het hof gekomen, brengt hij met zijn lier verlichting aan Saul die door vlagen van waanzin wordt geplaagd (hst.16). Ook groeit hij uit tot een succesrijk veldheer en wint ieders genegenheid (hst.17-19). Saul wordt jaloers. De kroonprins Jonatan waarschuwt David, die moet vluchten (hst.20-26) en tenslotte zelfs uitwijkt naar de Filistijnen. Daar wordt hij de leenman van de koning van Gat (hst.27, 29-30). Saul verdedigt het land tegen de Filistijnen, maar sneuvelt (hst.28 en 31). Een indrukwekkende lijkzang van David besluit de sectie en is het exacte midden van de compositie, II Sam.1:19-27.

- Sectie Drie begint met elf verhalen die in II Sam.2-8 staan. Juda maakt David tot koning. Onder leiding van de generaal Abner verzet de rompstaat die het huis-Saul rest zich korte tijd (hst.2-3) tegen Davids groeiende macht, maar tenslotte sluit Abner een pact en brengt zo de noordelijke stammen onder Davids gezag. David verovert Jeruzalem en maakt er zowel de nieuwe hoofdstad als het centrum van eredienst van (hst.5-6). God belooft hem een duurzame dynastie in een groot heilsorakel (hst.7). Vooruitlopend op latere successen van David op het slagveld, zet de verteller zijn veroveringen op een rij in hst.8, zodat hij de handen vrij heeft om zich tenslotte aan een onthullende hofgeschiedenis (de vierde sectie) te wijden. De overgeleverde tekst brengt in II Sam.21-24 een aanhangsel dat grotendeels over de tijd van Davids opkomst gaat (vier proza-eenheden) en ook twee gedichten van hem bevat.

- Sectie Vier is het pronkstuk van de bijbelse vertelkunst, staat in II Sam.9-20 + I Kon.1-2 en omvat 32 verhaaleenheden. Zij behandelt de morele val van David tijdens de oorlog met Ammon (zijn oosterburen), en de perikelen met zijn zonen die hem een spiegel voorhouden. Het portret van David wordt hier zo indringend, dat de sectie en haar opbouw nadere studie verdienen.

De vierde sectie.

De hele compositie bestaat uit vijftien bedrijven (d.w.z. groepen verhalen; hieronder Aktes genoemd bij gebrek aan een betere term). De vierde sectie bestaat zelf uit vier van die bedrijven en staat in het vak wel bekend als "de hofgeschiedenis" (Court History).

Akte XI (zes verhaaleenheden) beslaat II Sam.9-12. In hst. 9 regelt David zijn verhouding met de tak-Jonatan door Mefiboset, de verlamde zoon van zijn boezemvriend, naar het hof te halen en Ziba, de voormalige hofmeester van Saul, op te dragen voor hem en het familiebezit te zorgen. Dit verhaal is het eerste van een drietal eenheden over de relaties tussen de koning, Mefiboset en Ziba. De laatste twee vechten tijdens de opstand van Absalom een conflict op leven en dood uit, in 16:1-4 en 19:25-31, en de gegevens van hst. 9 bereiden de lezer daarop voor.

Ook hoofdstuk 10 van II Sam. functioneert grotendeels als achtergrond, ditmaal ten bate van Davids morele val in hst.11. De nieuwe koning van Ammon schoffeert de diplomaten van David, zodat deze aan een oorlog tegen de oosterburen begint. Zijn vaste veldheer Joab verovert Ammon en sluit de hoofdstad in. Tegen deze achtergrond ontrolt zich het drama aan het hof in Jeruzalem. David, de koning die alles heeft wat zijn hart begeert, begeert een getrouwde vrouw en trekt haar in bed. Als deze getrouwde vrouw er zwanger van blijkt te worden, poogt hij tevergeefs de baby onder te schuiven en gaat tenslotte zover dat hij Joab aan het front opdracht geeft Batseba's echtgenoot Uriah te laten "sneuelen". Enige maanden later verschijnt de profeet Natan bij de koning en rapporteert hem van een rijke man in de provincie die zijn arme buurman heeft bestolen door zijn enige schaap in te pikken. David voelt zich als rechter aangesproken en is uiterst verontwaardigd. Hij velst een vonnis volgens het boekje: het schaap moet viervoudig vergoed worden, zegt hij, de rechtsregel toepassend die wij in Exodus 21:37 terugvinden. Dan trekt Natan de sluier weg. Zijn verslag blijkt een

gelijkenis te zijn, en hij voegt David toe: "jij bent die man!" De koning gaat door de grond, hij beseft nu ten volle dat hij, die de garant van het recht moet zijn, echtbreuk en moord heeft gepleegd. Hij moet nu aanhoren hoe hij gestraft zal worden en de droom van een permanente dynastie in een niet-aflatende nachtmerrie zal verkeren. De baby die Batseba ter wereld brengt sterft al spoedig, als deel van de straf.

De parabel van Natan is als een zaadje. Zoals het begin van een volwaardige eikeboom is gegeven met een minuscuul zaadje waaruit hij opgroeit, zo is het met het vonnis van de viervoudige vergoeding. Het getal vier bepaalt de opbouw van de vierde sectie in vier bedrijven. En de elementen sex en geweld die David heeft gepleegd in Akte XI worden de rode draad. Zijn zonen gaan zich te buiten aan het een en worden slachtoffer van het ander. Het gevolg is dat David in de tweede helft van zijn leven vier zonen moet inleveren aan de dood. Dat is de parabolische verwerkelijking van het vonnis dat hij zelf heeft geveld, op een moment dat hij nog niet wist zelf doelwit van het oordeel te zijn. Ziehier de kern van sectie Vier:

<i>akte</i>	<i>tekst</i>	<i>SEX</i>	<i>DOOD door geweld</i>
XI	II 9-12	David + Batseba	de baby sterft (straf)
XII	13-14	Amnon x Tamar	Absalom doodt Amnon
XIII	15-20	Absalom neemt harem	Joab maakt de verliezer Absalom af
XIV	I Kon.1-2	Abisag 'bedgenote' van David	Salomo liquideert zijn broer Adonia

Dit schema vraagt om een toelichting. Akte XII begint met de verkrachting van de prinses Tamar door haar halfbroer Amnon, de prins die een goede kans maakt de troon te erven. David zou zowel als vader als in de hoedanigheid van koning moeten ingrijpen, maar laat dat na. Daarom besluit de volle broer van Tamar, de ambitieuze Absalom, het recht in eigen hand te nemen. Twee jaar later, als men niet op zijn hoede is, vermoordt hij de verkrachter, en onttrekt zich zelf aan de loop van het recht door in ballingschap te gaan. Zo ontstaat er een impasse tussen vader en zoon die gevaarlijk lang duurt. Met het oog op het staatsbelang organiseert Joab dan op ingenieuze wijze een verzoening tussen vader en zoon, die zeer moeizaam tot stand komt en uiterst koel is (hst.14). Absalom werkt dan ook onverdroten aan zijn einddoel, de macht, en organiseert een opstand tegen David (hst.15). De zestien verhaaleenheden die eraan gewijd zijn in II Sam.15-20 vormen de spectaculaire Akte XIII. David moet vluchten, en de haremdames die hij achterlaat om op het paleis te passen worden door Absalom 'in bezit genomen' op het dak ervan, in het openbaar. Aan deze sexuele invasie leest de natie af dat de breuk met de vader onherstelbaar is. De coup is aanvankelijk sterk, maar mislukt, mede door kundig manoeuvreren van David, zijn spion Husai en ijzervreters als Joab, en kost de aartsrebel Absalom de kop.

In I Kon.1 ligt David oud en koud in bed, zodat men een meisje zoekt dat hem warm moet houden. Adonia heeft een sterke factie aan het hof en roept zichzelf tot koning uit. Hij wordt echter overtroefd door de factie-Salomo die onder leiding van Natan en Batseba de beslissing van David zelf weet los te peuten dat Salomo de juiste opvolger is. In alle haast wordt deze prins gekroond, en Adonia vreest voor zijn leven. Even later begaat hij een stomiteit. Hij vraagt Batseba (nu dus de koningin-moeder) om voorspraak bij koning Salomo, want hij wil Abisag huwen. Dat kost hem de kop. De alwetende verteller had ons discreet meegedeeld dat David geen sex meer heeft gehad, maar dat is kennis die uit zijn alwetende positie voortkomt en verder niemand bezit is. Onderhand kun je van deze Abisag toch volhouden dat ze het bed met David heeft gedeeld. Salomo maakt van deze redenatie gebruik om Adonia te beschuldigen. Zo wordt Adonia's wens Abisag als vrouw te krijgen tegen hem gebruikt als bewijs dat hij nog steeds troonpretenties koestert en heeft Salomo het 'bewijs' van hoogverraad in handen; hij laat zijn broer executeren. De dood van dit vierde kind van David is voor David posthuum, want de oude koning is dan al overleden.

De Akte XIV eindigt met nog meer liquidaties, die van Joab en Simeï. Op zijn sterfbed heeft David de uitvoering ervan nog wraakzuchtig aan Salomo opgedragen. De affaire-Simeï bestaat evenals die van Ziba en Mefiboset uit drie korte scènes, die zijn te vinden in 16:5-13, 19:17-24 en I Kon.2:36-46. Het ene trio is negatief, omdat Simeï de stam Benjamin vertegenwoordigt die nog steeds diepe wrok koestert over de ondergang van het huis-Saul en David ziet als de parvenu die ervoor verantwoordelijk is. Het eerder besproken trio over de verlamde zoon van Jonatan is positief gericht omdat het, tegen de achtergrond van het verbond David-Jonatan en hun liefde voor elkaar, draait om de zuivere vriendschap en dankbaarheid van Mefiboset jegens David. Het ene trio bezet de kop van de vierde sectie, namelijk hst.9, en het andere bezet de staart ervan, de scène waarmee I Kon.2 voltooid wordt. De twee drietallen raken elkaar bovendien in de hoofdstukken 16 en 19, op de heenweg van de vluchtende David en zijn terugweg als overwinnaar. Ze zijn dus nauwkeurig vervlochten met elkaar. Deze twee reeksen geven perfect weer hoe ambivalent de verhouding van David als nieuwe koning is jegens de vorige dynastie: positief (wat betreft de tak-Jonatan) en negatief (gelet op de rancunes in Benjamin).

De vervlechting van de drie plus drie verhaaleenheden die staan voor Davids dubbelzinnige relatie tot het huis-Saul brengt ons bij de geraffineerde constructie van de Opstand van Absalom. Dergelijke stof kan op vele manieren worden verteld, maar onze schrijver doet het zo dat hij voornamelijk de kant van de verdreven koning belicht en twee helften scheidt die grotendeels de heenweg van de vluchtende David en zijn terugweg als overwinnaar dekken. Tijdens dit heen en weer presenteert de verteller ons tweemaal drie belangrijke ontmoetingen die David heeft. Zo worden de in totaal zestien eenheden geordend door een concentrisch schema dat misschien wel het omvangrijkste in het bijbels proza is:

de Opstand van Absalom, II Samuël 15-20

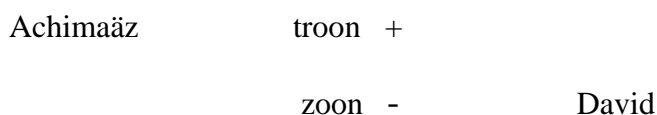
A	voorbereiding en uitbreken van de opstand	15:1-12
B	David vlucht uit Jeruzalem (tien vrouwen blijven achter), steekt de Kidron over, rouwprocessie	15:13-31
	<i>drie ontmoetingen op de Olijfberg, op de heenweg:</i>	
C	David-Husai: spionage, Achitofel dwarsbomen	15:32-37
D	David-Ziba: fourage, Mefiboset beschuldigd	16:1-4
E	David-Simeï: vloeken en stenen uit Saulidische hoek	16:5-13
F	beraad bij Absalom: raad van Achitofel en Husai	16:15-17:14
G	bodenscène: Jonatan & Achimaáz ontsnappen, lichten David in, deze ontsnapt over de Jordaan	17:15-22
H	voorbereiding van de veldslag; Israël verslagen door de bush en Davids leger	17:24-18:8
H'	Absalom gevangen in eik, gedood door Joab	18:9-18
G'	bodenscène: Achimaáz & Koesjiet lichten David in, David in rouw over Absaloms dood	18:19-32
F'	Joab grijpt hard in, vermaant David. Juda voorgetrokken door de koning	19:1-15
	<i>drie ontmoetingen aan de Jordaan, op de terugweg:</i>	
E'	David spaart Simeï	19:16-24
D'	Mefiboset verantwoordt zich voor David	19:25-31
C'	Barzillai neemt afscheid van zijn vorst	19:32-40
B'	David trekt Jordaan over, ruzie Juda-Israël leidt tot	

	scheuring; tien vrouwen in Jeruzalem	19:41-20:3
A'	de nieuwe opstand o.l.v. Seba ben Bichri door Joab (die Amasa vermoordt) neergeslagen	20:4-22

We zien hoe kop en staart over opstand gaan: eerst die van de prins (onder etiket A), dan die van Seba ben Bichri (A'). We kunnen nu van de randen naar het midden toewerken, of andersom. In het midden heeft de militaire ontknoping plaats gekregen. De verteller heeft de stof in twee slagen geleed op grond van het contrast collectief/individueel. In H vechten de collectieven tegen elkaar: de ervaren beroepssoldaten o.l.v. Joab en zijn broer, maar meer nog het ruige terrein, brengen het volksleger van Absalom de nederlaag toe. Onder H' zien we individuen dezelfde uitslag bereiken. De aartsrebel zelf rijdt onder een eik door, maar een gevorkte tak grijpt hem in zijn nekvel en opeens bungelt hij "tussen hemel en aarde" (zoals de tekst met een onthullend beeld zegt: hij kan beide niveaus niet meer raken); tegen het bevel van David in besluit Joab in het staatsbelang dat Absalom moet worden afgemaakt en aldus geschiedt.

Om dit slagveld heen staan twee bodenscènes die met leven en dood te maken hebben. Dankzij de waarschuwingen van Husai die door Achimaáz en Jonatan (niet de Sauliede) worden overgebracht aan de vermoeide vluchteling David, kan deze gauw de Jordaan oversteken en aldus voorlopig het vege lijf redden. Na de slag wil Achimaáz de overwinning melden aan de koning, die in de vestingstad Machanaim is achtergebleven en gespannen wacht. Joab begrijpt hoezeer David is gefocust op het lot van zijn zoon en stuurt een Koesjitische soldaat weg. Maar Achimaáz dramt door totdat Joab hem laat gaan en arriveert als eerste bode bij David, met de melding van de victorie. Maar hoe is het toch met Absalom afgelopen? vraagt David. Dat wordt hem even later door de andere loper bericht, in diplomatieke woorden: "Moge het de vijanden van mijn heer de koning en allen die tegen U zijn opgestaan om kwaad te doen zo vergaan als die jongeling."

De Koesjiet vertelt de volle waarheid (troon gered, zoon omgekomen), die een plus en een min betekent voor David. Achimaáz wou zo graag de koning een plezier doen en brengt alleen de plus over in 18:28. Een plaatje toont hoe David en deze bode langs elkaar heen praten door hun eenzijdige belangstelling; freudiaans gezegd zijn zij beiden de slaaf van het lustprincipe en missen daardoor de werkelijkheid:

Terugkerend naar het concentrische patroon stip ik alleen de elementen CDE aan, die gespiegeld worden in E'D'C'. De drie ontmoetingen op de top van de Olijfberg hebben bijzondere relaties tot de drie beneden aan de Jordaan. Husai is de vriend van David die mee wil vluchten naar het Oosten, maar terug moet naar het Westen, naar de hoofdstad, om het advies van Achitofel teniet te doen dat anders David te gronde zou richten. "Wees mij niet tot last", zegt David en stuurt hem terug. Parallel aan zijn bijdrage, die aan deze zijde van de Jordaan beslissend zal worden, staat nu element C' met Barzillai. Hij is de belangrijkste vriend van David aan gene zijde van de Jordaan. Na de overwinning wil David hem meenemen naar het Westen, naar de hoofdstad, om hem een ereplaats aan het hof te geven, maar Barzillai weigert: hij is te oud, hij "wil de koning niet tot last zijn" en keert dus terug naar eigen stek, oostwaarts. Zo hebben diverse symmetrieën en vormen van complementariteit de eenheden of alinea's C en C' tot een hecht paar gemaakt.

De elementen D en D' vormen een dramatisch contrast en gaan ook over leven en dood. Ziba beschuldigt Mefiboset van hoogverraad, en Mefiboset legt David bij zijn terugkeer uit dat hij door Ziba is bedrogen. De ene claim is volstrekt onvereenigbaar met de andere, en de spannende vraag is: wie spreekt nu de waarheid? David zoekt een

oplossing in 19:30 die kool en geit moet sparen maar druipt van verlegenheid met de situatie en moreel opportunisme. De verteller heeft ons inmiddels met de harde gegevens van 19:25 verklapt dat Mefiboset onschuldig is: hij is duidelijk een gestalte in rouw als hij bij de Jordaan arriveert.

Tegen het tweetal D-D' aan ligt het paar E-E'. Simeï meent in hst. 16 te triomferen over de bloedvergieter David, die hij hoont en vernedert. Abisai, de broer van Joab en net als hij generaal, wil hem graag een kopje kleiner maken:

16:9 Waaronder vervloekt die dode hond mijnheer de koning?

Laat mij oversteken en zijn hoofd verwijderen!

David verbiedt hem echter in te grijpen.

Na het slagveld zijn de bordjes radicaal verhangen en vreest Simeï voor zijn leven. Smekend komt hij David tegemoet aan de Jordaan. Nu zal het me lukken, denkt Abisai. Hij doet exact hetzelfde voorstel als een paar weken eerder, maar nu in veel geraffineerdere termen:

19:22 Moet die Simeï hierom niet ter dood gebracht worden?

Hij heeft immers de gezalfde van de HEER vervloekt!

Deze rede is een knappe manipulatie. Door met de passieve constructie te beginnen vermijdt de spreker iktaal en de begeerte die daarin doorklinkt. De term "ter dood gebracht worden" klinkt bovendien juridisch, waardoor het veel objectiever klinkt wat Simeï verdient. In zijn tweede regel haalt Abisai er ook de godsdienst bij via de term "gezalfde des Heren": met deze sacrale titel van de koning geeft hij aan dat de Benjaminit eigenlijk heiligschennis heeft gepleegd door David te belagen. We zien dat de redes van Abisai, die beide uit twee zinnen bestaan, nauwkeurig op elkaar zijn afgestemd en tot een sluitend kwartet zijn gemaakt door middel van het chiasme vloek + dood en dood + vloek en dat er tegelijk aan alle gelijkheid (die kerel moet dood!) variaties zijn toegevoegd die alle een nieuwe bijdrage qua betekenis leveren. De twee verzen zijn verbonden door de dialectiek van overeenkomst en verschil.

En de uitslag? Weer geeft David geen toestemming, in schijnbare grootmoedigheid. Veel later blijkt de koning echter een geheugen als een olifant te hebben voor vernedering: op zijn sterfbed beveelt hij Salomo aan de man listig op te ruimen. De relatie tussen D en D' en die tussen E en E' is er één van omkering en oppositie, maar ook dat is een vorm van spiegeling.

De dynamiek van verkiezing en verwerping schept zowel in I als in II Samuël een breuklijn. De eerste gaat door het leven van Saul heen, de tweede door het leven van David. Daardoor ontstaat een parallellisme tussen de twee boeken. Ik breng dit in beeld met een figuur die Akte XV (de appendix die II Sam.21-24 beslaat en nu tussen de bedrijven van de vierde sectie in staat) buiten beschouwing laat. Hier geeft het minteken verwerping aan en het plusteken uitverkiezing, in een schema dat de twee boeken en hun vier secties dekt:

boek	I Samuël				II Samuël			
SECTIE	EEN	TWEE			DRIE			VIER
bedrijf	I II III	IV V VI VII VIII			IX X			XI XII XIII XIV

Deze figuur toont de scherpe wending in het leven van Saul en David tijdens hun ambtsvervulling. In Akte III (= I Sam.8-12) wordt ons niet alleen de zalving van Saul verteld, maar ook hoe hij door de heilige Geest wordt aangegrepen, zodat hij zich als charismatisch leider kan bewijzen. De koning van Ammon jaagt het volk de stuipen op 't lijf door de stad Jabes aan te vallen. Saul weet ieders angst te keren, en leidt een snel bijeengeroepen

volksleger naar de overwinning (I Sam.11). En allen begrijpen de boodschap: dit is de ware koning!

In Akte IV gaat het snel bergafwaarts met Saul. Dit is de groep verhalen van zijn verwerping; hij komt er tweemaal verschrikkelijk in botsing met de profeet en deze zegt hem zowel in 13:13-14 als in 15:22-23 onheil aan, zijn definitieve verdoemenis zelfs. Het tragische lot van Saul wordt zeer breed en niet zonder mededogen behandeld in de rest van het eerste boek Samuël, en pas in hst. 31 vindt hij zijn einde op het slagveld.

In Akte V, en wel in I Sam.16, wordt reeds verteld dat de profeet Samuël de jonge David zalft als tweede koning. Ook hij wordt door de heilige Geest aangevuurd, en geniet allerwegen populariteit. In sectie Drie (Aktes IX en X) bereikt de goddelijke zegen op Davids loopbaan zijn hoogtepunt, als hij twee tronen in bezit neemt, de nieuwe hoofdstad aanwijst en heiligt met de installatie van de Ark, en een heilsorakel ontvangt over zijn dynastie (II Sam.2-8). De lijst veroveringen in hst. 8 documenteert als een kroniek welk een grote koning hij is geworden. Niets ontbreekt er aan zijn geluk. Pal daarop volgt in Akte XI, in de hoofdstukken 11-12 van II Sam. zijn morele val. De twee onheilsorakels waarmee God reageert bij monde van Natan gaan precies over zijn twee halsmisdaden: het eerste in 12:9-10a over moord, het tweede over het stelen van andermans vrouw in vv.10b-12. Zij zijn de kracht, het geweld en de boodschap van verwerping in Davids leven, dat hierna nog slechts rampen kent, zoals het viervoudig inleveren van kinderen aan de dood.

De figuur voor de twee boeken laat zien hoe de krachten van verkiezing en verwerping elkaar raken, en als het ware op elkaar botsen, op de grens tussen de Aktes III en IV voor Saul, en op de grens van de Aktes X en XI voor David. De plus- en minpolen voor de beide koningen kunnen in een vierkant ondergebracht worden dat het fundament van de compositie vormt. Maar voor het zover is, moet ik aandacht van de lezer vragen voor twee driehoeken die verder kunnen worden doordacht en tenslotte gecombineerd in een kleiner vierkant. Ik richt mij nu tot het centrum van de boeken Samuël en de basale tegenstellingen die eraan ten grondslag liggen.

Zoals gezegd bestaat de compositie uit vijftien bedrijven of Aktes. Het oneven getal brengt met zich mee dat één Akte de middelste van de lange reeks is, en wel nummer acht. Het is de tekst van I Sam.27-31 + II Sam.1. Zes verhalen monden uit op een gedicht dat de poëtische afsluiting van boek Een en het structurele midden van de compositie als geheel is: de lijkzang van David. De zes proza-eenheden zijn een intrigerende reeks geworden als gevolg van ingenieuze manipulaties met de vertelde tijd. Om dat duidelijk te maken, geef ik eerst beknopt weer wat er gebeurt.

In hoofdstuk 27 vlucht David naar het buitenland en meldt zich bij de koning van Gat, Achis. Hij wint het vertrouwen van de Filistijnse vorst, wordt zijn leenman en krijgt de stad Ziklag als residentie, van waaruit hij raids tegen vijanden van Juda onderneemt. Hij moet mee ten strijde tegen Israëel - een hachelijk vooruitzicht uiteraard.

Hoofdstuk 28 doet een sprong in de tijd en zet Saul voor ons neer, die de aanval verwacht en in doodsnood om raad aanklopt bij een medium in de Jezreëlvlakte (de graanschuur van Palestina ten Oosten van de Karmel, reikend tot aan de Jordaan). De geest van de dode Samuël zegt hem de nederlaag van de volgende dag aan. Hoofdstuk 29 springt terug en vervolgt de verteldraad-David. Hij marcheert met zijn leenheer noordwaarts naar Afek en treft daar de legers van de andere Filistijnse stadsstaten; deze plaats wordt de uitvalsbasis voor de eigenlijke aanval op Saul. De militaire leiding van de Filistijnen wantrouwt de Judeeër David, die wel eens in het heetst van de strijd zou kunnen overlopen, en stuurt hem onverrichterzake terug naar Ziklag. Daar treft David een rokende puinhoop aan. Bij zijn afwezigheid is de stad gebrandschat door een raid van Amalekieten, die alle levende have hebben meegevoerd. David en zijn 600 man moeten dus nog verder zuidwaarts marcheren op hun tandvlees in een wanhopige poging hun vrouwen en kinderen te redden. David wordt door een gedumpte slaaf naar de bende gebracht en verslaat ze met 400 man die nog een restje energie hebben (hst.30).

In hst.31 wordt Sauls laatste dag bericht: het slagveld op en bij de lage tafelberg van de Gilboa. De nederlaag is overweldigend, en Saul vraagt zijn schildknaap om de genadeslag. Als deze weigert, stort hij zich in zijn eigen zwaard. Zijn lijk wordt aan de muur van Bet-San gehangen, maar in de nacht geroofd door de mannen van Jabes, die hun held zo onttrekken aan de schennende handen van de Filistijnen. Het verhaal dat volgt springt over naar het Zuiden, waar David op de uitslag wacht en die na drie dagen verneemt uit de mond van een leugenachtige Amalekiet uit de tros van Saul, die op een vet bodeloorn uit is. David laat de man neerhouwen omdat hij beweert zelf de genadeslag aan Saul te hebben toegebracht op diens verzoek. Zijn eigen getuigenis maakt de gastarbeider tot iemand die de hand aan de gezalfde (onaanraakbaar wegens zijn heilig ambt) heeft geslagen en dat vereist de doodstraf. (Later, in II 4, ontdekt David dat de man gelogen heeft op 't punt van Sauls einde.)

Akte Acht bevat dus zes verhalen waarvan er twee voor Saul zijn en vier voor David. Hun ordening is heel apart, en wordt geregeerd door drie disjuncties (ontkoppelingen). Wie de hoofdstukken 27 (plus 28:1-2 dat erbij hoort) en 29 leest, merkt terstond dat die twee eenheden naadloos op elkaar aansluiten: David leenman in Ziklag en David heen en weer naar Afek. Deze koppeling wordt onderbroken (disjunctie nr. 1) door een verhaal over Saul: hoofdstuk 28. Bovendien vindt zijn bezoek aan de dodenbezweerster enige dagen later plaats dan de aankomst van zijn vijanden in Afek en hun défilé (29) maar staat ervóór.

Het wordt nog merkwaardiger als we 28 en 31 lezen: dat zijn de twee Saulteksten. Ook dit paar vormt een naadloze combinatie: ze geven het verslag van Sauls laatste nacht (met de kleur van doodsangst) en laatste dag (die zijn angst ziet uitkomen), dus van de twee onlosmakelijk bijeenhorende helften van een etmaal. Toch is deze band doorgesneden, en disjunctie nr.2 scheidt de nacht bij de vrouw in Endor, niet ver van de Gilboa, van de dag van de veldslag. Er zijn twee David-verhalen tussen gekomen! De derde ontkoppeling heeft de terugkeer van David in Ziklag plus afrekening met de Amalekitische rovers losgemaakt van het naadloos aansluitende vervolg dat II Sam.1:1-16 is. Nu is het einde van Saul in hoofdstuk 31 de wig die 30 en II 1 uiteengedreven heeft.

De klemmende vraag rijst: waartoe dienen deze ongewone en spectaculaire disjuncties? Waarom is het bezoek van Saul aan het medium in Endor niet tegen hst.31 aan geplaatst? Het verhaal in 28 is nu drastisch naar voren gehaald in de verteltijd en staat niet op zijn natuurlijke plek. Waarom mochten de twee natuurlijke paren over David niet bijeen blijven: de aanloop in Ziklag (27) bij de tocht heen en weer naar Afek, en het gevecht met de bende Amalekieten onder Ziklag bij het wachten op die éne Amalekiet die schijnbaar van de goede kant is? Op zoek naar antwoord op deze vragen breng ik de zes eenheden in deze twee driehoeken onder:

Saul	28		31		Noord
David	27	29	30	II 1	Zuidwest

Het geheim van de manipulaties met de tijd kan ontraadseld worden door op te merken dat de schrijver nadrukkelijke tijdsbepalingen in zijn tekst heeft opgenomen, op strategische posities zelfs. Zo horen we verschillende malen het gegeven "drie dagen": in 30:1, dus op de drempel van een verhaaleenheid, idem in II Sam.1:1-2. Het opvallendst is de melding in 30:12 dat de Egyptische slaaf, die voor David onmisbaar was als gids om bij de roversbende te komen, "drie dagen en drie nachten niets had gegeten of gedronken." De man licht David (en dus ons) vervolgens in over de wijde boog over de kaart die de Amalekieten al plunderend hebben getrokken, eerst tot in het hartland van Juda en dan op de terugweg naar hun climax, het brandschatten van de stad van hun geduchte vijand David. Voeg daaraan diverse andere tijdmeldingen toe, zoals die van 29:10-11, 30:17 en II 1:1, en het vermoeden wordt almaar sterker dat de getallen een wenk van de schrijver zijn om ons huiswerk te doen, met de kaart van Palestina ernaast. En inderdaad, we worden in staat gesteld precies uit te rekenen hoe de

drie campagnes zich tot elkaar verhouden op de tijdsschaal. Al dat rekenwerk voert ons naar de ontdekking van een *dubbel synchronisme*. De rooftocht van de Amalekieten was - begrijpelijk genoeg - precies afgestemd op de afwezigheid van David, zodat de climax ervan, het brandschatten van Ziklag, precies samenviel met de dag waarop David met zijn contingent strijders het verst verwijderd was van zijn thuisbasis: de dag van de parade in Afek. Na een mars terug van twee dagen vindt hij de puinhoop, en een dag later bevecht hij de troep. Weer drie dagen later - aldus de start van II Sam.1 - komt het nieuws bij hem binnen over de veldslag honderd kilometer noordelijker, op de Gilboa.

Dit eerste geval van gelijktijdigheid is al treffend. Het *tweede synchronisme* is echter van veel en veel groter gewicht en houdt in dat David de Amalekitische bende verslaat op precies dezelfde dag dat Saul sneuvelt tegenover de Filistijnen. De victorie van de koning-in-opkomst is geheel synchroon met de nederlaag van de ondergaande koning van Israël. En we begrijpen nu dat dit synchronisme te maken heeft met de dialectiek van verkiezing en verwerping. Door het hoogtepunt van David en het dieptepunt (nl. de dood) van Saul te laten samenvallen in de tijd, demonstreert de schrijver hoe de lijn van uitverkiezing in de centrale Akte Acht van de compositie exact de lijn van verwerping kruist en er onlosmakelijk mee verweven is. Het een is de achterkant van de ander.

Dat alles wordt nog klemmender als we zien wie de vijanden zijn. De Filistijnen, bij wie David in dienst is zodat hij het levensgrote gevaar loopt in de hoek van collaboratie terecht te komen, kunnen het blazoen van de uitverkorene niet echt bevleken. Het is vertelkunstig dan ook geen toeval dat hij, in hst.29 op de rand van collaboratie gekomen, wordt afgekeurd en teruggestuurd door de Filistijnse generaals. Diezelfde onbesneden vijand betekent voor de verdoemde koning Saul nu juist het bittere einde. En dan zijn er de Amalekieten. Als de profeet Samuël koning Saul van gene zijde van het graf aanzegt dat hij "morgen" zal sterven (28:16-19), motiveert hij zijn eigen onverbiddelijke houding door te wijzen op de reden van Sauls definitieve verwerping door God: dat hij in hoofdstuk 15 heeft nagelaten het gebod van de Heer goed en geheel uit te voeren in Amalek, en dus ongehoorzaam is geweest. Het is verrassend te zien hoe de Amalekieten in de achtste Akte weer opduiken, en uitgerekend het pad van de uitverkorene kruisen. David richt een slachting aan in het collectief (I 30), terwijl de individuele Amalekiet van II 1 die als bode voor hem verschijnt een exemplarische leugenaar aangaande Sauls einde is en een exemplarische doodstraf krijgt. Dat David twee maal de dood over Amalekieten brengt vormt zo een zinvolle oppositie met het falen van Saul.

Het is nu mogelijk de twee groepen van verfoeilijke vijanden als min- en pluspolen in een vierkant onder te brengen met de twee koningen van Israël. Bovendien kan dit vierkant uitgebreid worden tot een veel grotere figuur eromheen die de breuklijnen in de regeringen van Saul en David via lijnen van overeenkomst en tegenstelling hun plaats geeft. Het grote vierkant levert dan een nieuwe ontdekking op, die weer een vijand betreft. Het volk Ammon - een naam die ook nog ruim allitereert met die van Amalek! - is zowel door Saul als door David aangepakt en verslagen. Ook daar schuilt nu een polariteit die met verkiezing en verwerping te maken heeft. Het ontzet van Jabes (dus het terugslaan door Saul van de Ammonitische koning Nachas = "Slang") is een component en manifestatie van Sauls glorie in de derde Akte, terwijl de oorlog tegen Ammon en zijn hoofdstad onder leiding van Joab de achtergrond van Davids verloedering is. Door omlijsting (II 10 en de slotlinea van hst. 12) en achtergrond van Davids morele val te zijn, krijgt deze oorlog grote symbolische meerwaarde: de verruwing die door oorlog ontstaat is als het ware naar binnen geslagen of overgewaaid naar het thuisfront en corrupteert de koning, die zijn vrije tijd in Jeruzalem besteedt aan machtsmisbruik.

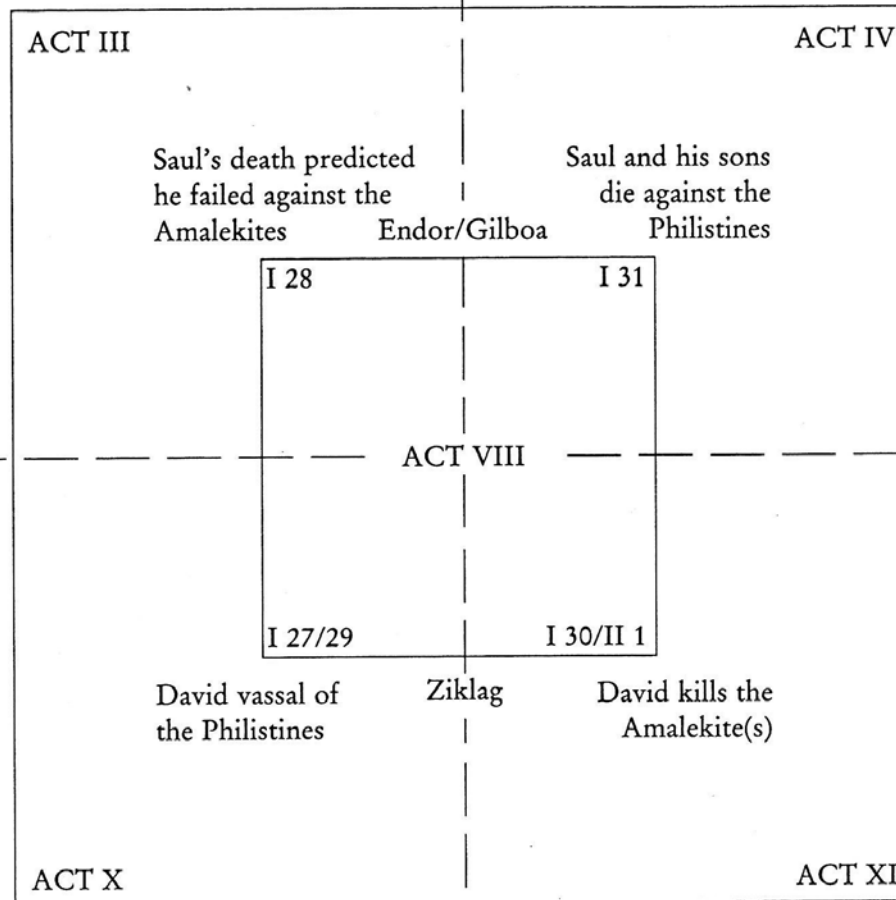
Het vierkant dat ten grondslag ligt aan de thematiek van het middelste bedrijf kan nu met diagonale lijnen worden verbonden met het grote vierkant dat ten grondslag ligt aan de dynamiek van verkiezing en verwerping. Deze dubbele figuur biedt de grondslagen van de boeken Samuël aan in de vorm van een diagram, dat een passend slot voor mijn bijdrage is; zie nu blz. 548 van deel IV van mijn Narrative Art and Poetry in the books of Samuel.

the deity
positive

God designates Saul twice
as king, the Spirit invades
him twice, his finest hour:
he defeats Ammon

the deity
negative

Saul fails against the
Philistines and Amalekites,
two oracles cancel his dynasty
and his office via Samuel

548

war with Ammon is
framework and stage of
David's fall; double oracle
of doom via Nathan

Colofon.

De studieuze lezer kan, als hij niet tegen wat getranscribeerd Hebreeuws opziet, de verantwoording van al het hier beweerd vinden in de tetralogie die ik in 1981-1993 gepubliceerd heb bij de uitgever Van Gorcum in Assen, en die als hoofdtitel heeft: *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*, met de ondertitel: a full interpretation based on stylistic and structural analyses.

Voor de vertelkundige principes die aan dat werk en deze bijdrage ten grondslag liggen verwijs ik de lezer naar mijn *Vertelkunst in de bijbel: een handleiding bij literair lezen*, Boekencentrum 1995, die begin 1997 in herdruk is verschenen en nadrukkelijk bedoeld is voor alle bijbellezers die geen Hebreeuws en Grieks kennen.